

УДК 330.1:627.12

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2021-6-4>**Тітаренко Г.Б.**

доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
відділу економічних проблем водокористування
Державної установи «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку Національної академії наук України»

Пантелєєв В.П.

доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу використання агресурсного потенціалу
Інституту водних проблем і меліорації
Національної академії аграрних наук України

Titarenko Galina

Institute of Economics of Nature Management and Sustainable Development
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Panteleiev Volodymyr

Institute of Water Problems and Land Reclamation
of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

ОПТИМІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ВОДОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

OPTIMIZATION OF FINANCIAL SUPPORT FOR THE SUBJECTS OF THE WATER SECTOR IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION

Становлення соціально орієнтованої ринкової економіки, основою якої є ресурсоощадливе природокористування, потребує формування сучасного інституціонального середовища водокористування, котре базуватиметься на ефективному поєднанні формальних та неформальних інститутів, які прямо чи опосередковано забезпечуватимуть залучення водних ресурсів у господарський обіг, регулюватимуть їх перерозподіл і споживання. Сьогодні існує багато вузьких місць щодо впровадження в інституційне середовище водокористування базисних інститутів господарської системи, включаючи, зокрема, інститути ринку фінансово-економічного регулювання, що визначають засади володіння, користування й розпорядження водними ресурсами в сучасній економіці, формують ринкову інфраструктуру здійснення товарно-грошових відносин у сфері залучення та споживання водного складника продуктивних сил, визначають систему спонукальних та заохочувальних заходів, які мають сприяти переходу національної економіки на мало- та безводні технології. Водночас має зростати роль водної ренти у національному господарстві, яка відіграє дуже важливу роль у досягненні загального добробуту не лише як вагоме джерело бюджетних доходів, а й як джерело надходжень на відновлення та розвиток водних екосистем.

Ключові слова: водні ресурси, децентралізація, об'єднані територіальні громади, фінансові механізми, бюджет, рентні платежі.

Формирование социально ориентированной рыночной экономики, основой которой является ресурсосберегающее природопользование, требует формирования современной институциональной среды водопользования, базирующейся на эффективном сочетании формальных и неформальных институтов, которые будут прямо или косвенно обеспечивать привлечение водных ресурсов в хозяйственный оборот, регулировать их распределение и потребление. Сегодня существует много узких мест по внедрению в институциональную среду водопользования базисные институты хозяйственной системы, включая, в частности, институты рынка финансово-экономического регулирования, определяющие основы владения, пользования и распоряжения водными ресурсами в современной экономике, формирующие рыночную инфраструктуру сферы залегания и списание водных составляющих производительных сил, определяют систему побудительных и поощрительных мер, которые должны способствовать переходу национальной экономики на мало- и безводные техно-

логии. Одновременно должна возрастать роль водной ренты в национальном хозяйстве, которая играет очень важную роль в достижении общего благосостояния не только как весомый источник бюджетных доходов, но и источник поступлений на восстановление и развитие водных экосистем.

Ключевые слова: водные ресурсы, децентрализация, объединенные территориальные общины, финансовые механизмы, бюджет, рентные платежи.

The formation of a socially oriented market economy, the basis of which is resource-saving nature management, requires the formation of a modern institutional environment for water use based on an effective combination of formal and informal institutions that will directly or indirectly ensure the attraction of water resources into economic circulation. Today, there are many bottlenecks for the introduction of the basic institutions of the economic system into the institutional environment of water use, including, in particular, the institutional market, financial and economic regulation, which determine the foundations of ownership, use and disposal of water resources in the modern economy, which form the market infrastructure for the supply and write-off of water components. productive forces, determines a system of incentive and incentive measures that should contribute to the transition of the national economy to low- and water-free technologies. The idea of using effective financial instruments and mechanisms for attracting investments provides for the integrated use of the decentralization policy, the introduction of the concept of a water market (water business), determination of the real cost of water resources and institutional support of the water management complex. The formation of capital in the water sector, as well as other forms of institutional investors, is due to the need to search for sources and means of investment and innovative renewal of the material and technical base and infrastructure of the water sector. A positive aspect of such an association is the coordination of the main tasks related to the expansion of the water management business and the intensification of work to diversify the sources of financial support for the implementation of water management and water protection projects. At the same time, the role of water rent in the national economy should increase, which plays a very important role in achieving general welfare not only as a significant source of budget revenues, but also as a source of revenues for the restoration and development of aquatic ecosystems.

Key words: water resources, decentralization, united territorial communities, financial mechanisms, budget, rent payments.

Постановка проблеми. Основною проблемою визнається те, що роль податків, і рентної плати зокрема, у країнах ЄС істотно відрізняється від існуючої в Україні, де на перший план виходить фіскальна функція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлена назва статті та визначена проблематика спонукали до пошуку ефективних інструментів та механізмів залучення інвестиційних ресурсів до фінансово-економічної діяльності громад України щодо охорони природного середовища, зокрема її водних ресурсів. Праці видатних дослідників сучасності (М. Хвесик, В. Голян та ін.) сформулювали певні визначальні фактори для успішного пошуку інвестиційних ресурсів місцевими громадами задля збереження природних ресурсів [1–3].

Досвід зарубіжних країн щодо залучення інвестиційних джерел різного походження щодо збереження та відтворення водних ресурсів досліджують українські вчені, формуючи парадигму сталого просторового розвитку та успішних місцевих громад [3–5]. Проте низька результативність указаних процесів, яка підкріплена даними державного фінансового аудита щодо виявлення проблем місцевих громад (особливо в частині формування інституціональних засад фінансового забезпечення природоохоронних заходів), призводить

до актуалізації процесів залучення додаткових інвестиційних ресурсів, зокрема рентних платежів, до системи збереження та відтворення водних ресурсів.

Метою дослідження є доведення необхідності пошуку додаткових джерел фінансово-економічного забезпечення системи збереження водних ресурсів на рівні громад (рентних платежів тощо), які б гарантували їх ефективне відтворення, а також забезпечували модернізацію та реструктуризацію об'єктів природоохоронного значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Природна водна рента – це додатковий прибуток, породжений властивостями води як продуктивної сили природи, який отримують понад певний прибуток на витрачені працю і капітал у водному господарстві. Отже, він має вилучатися на суспільні потреби і слугувати запитам усього народу країни. Очевидно, що насамперед водна рента має витрачатися на відновлення й охорону самих водних ресурсів як загальнонародного надбання, що не виключає інших напрямів використання вилученої ренти на потреби суспільства.

Функціями водної ренти у стратегії підвищення добробуту населення може бути, з одного боку, регулювання процесів ресурсозбереження на державному рівні, оскільки

різноманітна структура власності і галузева диференціація ВГК, які склалися в результаті проведення процесу роздержавлення і приватизації, об'єктивно визначають посилення ролі економічного регулювання в державному управлінні водним фондом на основі рентних відносин водокористування, а з іншого боку – наповнення бюджету з метою формування грошової бази для регулювання процесів ресурсозбереження на загальнодержавному рівні.

Увесь комплекс рентних показників можливо розподілити на прямі рентні індикатори та допоміжні характеристики, що дають змогу визначити зв'язок між рентою і поточними показниками розвитку. До перших належить складу фактична рента (як платежі за спеціальне використання природних ресурсів) та розрахункова, потенційна (за нормою дисконту), інвестиційна.

Участь грошових надходжень від рентних платежів у фінансовому ринку характеризують показники їх фіскальної віддачі та інвестиційної віддачі. Показник фіскальної віддачі для ВГК розраховується на основі співвідношення рентних платежів, що формуються в межах держави або регіону, та обсягу спожитої свіжої води. Високі показники віддачі свідчать про участь водної ренти у формуванні інвестиційних потоків.

В Україні рентні галузі господарства – добувна промисловість і сільськогосподарський сектор – забезпечують більше ніж одну п'яту частину продукції й послуг, проте рентні надходження до бюджету є набагато меншими. Сучасна наукова економічна думка доводить пріоритетність рентоносних джерел фіскальних надходжень, тому у структурі отриманого підприємцем прибутку варто розрізнити запланований прибуток, який необхідний для розвитку підприємства, і надприбуток, що істотно перевищує запланований рівень прибутку й може зумовлюватися як тимчасовими, кон'юнктурними коливаннями цін, так і порівняно стійкими або постійними факторами, пов'язаними з диференціацією використовуваних обмежених чинників виробництва: природних, екологічних, технологічних, інтелектуальних, фінансових тощо, тобто такими, що призводять до появи ренти. У цьому разі можна говорити про формування чистого рентного доходу, стрижнем якого є надприбуток від використання порівняно стійких сприятливих факторів виробництва (природних, технологічних та ін.).

Нехтування галузевими і відтворювальними характеристиками господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу призвело до значних перегинів і дисбалансів в утворенні та

вилученні водної ренти. Тому й виникає ситуація, коли в одних сегментах економіки водна рента майже повністю присвоюється водокористувачем і формує надприбуток (ринок бутильованої води), а в інших – надмірний розмір рентної плати знижує конкурентоспроможність виробництва кінцевої продукції (зокрема, сільськогосподарського виробництва на основі зрошеного землеробства).

Для підвищення загального добробуту рентна плата за водні ресурси повинна включати низку зборів та платежів за спеціальне використання води суб'єктами господарювання України і насамперед виконувати відновлювальну функцію, а також у повному обсязі відображати диференціацію об'єктивних умов водокористування та отримання водокористувачами додаткових доходів, що не залежать від значних додаткових затрат праці та фінансових коштів під час споживання водних ресурсів.

Як указано вище, комплекс рентних показників можливо розподілити на прямі рентні індикатори та допоміжні характеристики, що дають змогу визначити зв'язок між рентою і поточними показниками розвитку та поділити на ті, до яких належить фактична рента (як платежі за спеціальне використання природних ресурсів), та ті, до яких належить розрахункова, потенційна (за нормою дисконту), інвестиційна рента, яка спрямовується на модернізацію та реструктуризацію. Зважаючи на перманентний дефіцит бюджетних коштів, основний тягар із фінансування проектів модернізації систем очищення зворотних вод несуть безпосередні водокористувачі – промислові підприємства, а також підприємства водопровідно-каналізаційного господарства. Тому акумуляція коштів від інвестиційної частки рентних надходжень у місцевих бюджетах є актуальним завданням.

Одним із напрямів, у межах якого можливо впроваджувати ефективну рентну політику, є місцева акумуляція і депонування фінансових ресурсів. На нашу думку, за умови успішної реалізації політики децентралізації з кожним роком питома вага такого фінансового самозабезпечення повинна збільшуватися за рахунок розширення можливостей місцевого самоврядування щодо вилучення, зокрема, водної ренти.

Проте з погляду фінансових відносин (генерація грошових потоків) водна сфера не є досить привабливою (порівняно, наприклад, із банківською або страховою) окремі її сектори оперують значними фінансовими ресурсами. Такі показники можуть свідчити про капіталоемність сфери та її здатність до рецепції суттєвих коштів, що, своєю чергою, формує значною мірою сприятливі передумови для рентної

політики на територіальному рівні. Насамперед це стосується інвестиційно привабливих для місцевого малого і середнього бізнесу об'єктів водної інфраструктури.

Для підприємств доцільно використовувати інструменти рентної політики та формувати резерви на реструктуризацію і модернізацію ВГК. Кошти місцевих бюджетів передбачається використовувати на будівництво і реконструкцію очисних споруд та систем очищення зливових стоків. При цьому, зважаючи на низькі показники бюджетної забезпеченості муніципальних утворень, їм надаватимуться субсидії на умовах досягнення високої результативності витрат.

Ускладнення водогосподарських проблем пов'язане з недостатнім обсягом фінансового забезпечення модернізації, реконструкції та технічного переснащення систем водопостачання, водопідготовки та водоочистки, оскільки потенційно можливі рентні доходи від господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу не використовуються внаслідок низької ефективності імплементації рентних відносин у структуру управління водогосподарським комплексом України. Усе це призводить до обмеженого фінансування водогосподарських та водоохоронних робіт із державного та місцевих бюджетів. Тому сьогодні у структурі капітальних інвестицій на очищення зворотних вод та відтворення водно-ресурсного потенціалу превалює частка, яка фінансується безпосередньо підприємствами. Більшість підприємств не відзначається прийнятним рівнем

фінансової міцності, що не дає змоги повною мірою фінансувати проекти техніко-технологічної перебудови об'єктів водогосподарської інфраструктури.

Одним з основних джерел фінансування проектів реструктуризації та модернізації є капітальні інвестиції суб'єктів господарювання ВГК та суб'єктів господарювання, які входять до ОТГ, тощо. У період 2010–2020 рр. динаміка капітальних інвестицій на очищення зворотних вод та захист і реабілітацію ґрунту, підземних та поверхневих вод у фактичних цінах (за винятком окремих періодів) характеризувалася висхідним трендом (табл. 1).

2014 р. порівняно з попередніми роками був періодом стрімкої економічної кризи та інфляції, інвестиції у водогосподарський сектор продовжували зростати, проте у доларовому еквіваленті у 2014 р. інвестиції на очищення зворотних вод порівняно з 2020 р. були більші майже в 1,8 рази. При цьому капітальні інвестиції на захист і рекультивацию ґрунту, підземних і поверхневих вод у доларовому еквіваленті зросли втричі. Найбільше зростання спостерігається в останні п'ять років.

Зважаючи на перманентний дефіцит бюджетних коштів, основний тягар із фінансування проектів модернізації систем очищення зворотних вод несуть безпосередні водокористувачі – промислові підприємства, а також підприємства водопровідно-каналізаційного господарства. Із викладеного вище випливає, що впродовж 2010–2020 рр. динаміка капітальних інвестицій на очищення зворотних вод і захист

Таблиця 1

Капітальні інвестиції у водогосподарському комплексі України у 2010–2020 рр.

Рік	Капітальні інвестиції у фактичних цінах, тис грн		Капітальні інвестиції, у порівнянні, %		Капітальні інвестиції, тис дол. США	
	на очищення зворотних вод	захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	на очищення зворотних вод, %	захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, %	на очищення зворотних вод, у дол.	захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, дол.
2010	734663,4	319922	-	-	92526,9	40292,4
2011	721325,5	639123,1	98,2	199,8	90505,1	80191,1
2012	846955,4	540516,8	117,4	84,6	106001,9	67649,2
2013	834114,8	324980,1	98,5	60,1	104394,8	40673,4
2014	1122149,3	359925,6	134,5	110,8	94377,6	30271,3
2015	848881,2	388259,2	75,6	107,9	38868,2	17777,4
2016	1160029,1	419988,9	136,7	108,2	45402,3	16437,9
2017	1276530,2	1284502	110,0	305,8	47989,9	48289,5
2018	1692640,7	1444291,6	132,6	112,4	62229,4	53099,0
2019	1753869,1	1721924,9	103,6	119,2	67847,9	66612,2
2020	1578201,4	2554224,5	90,0	148,3	58538,6	94741,3

Джерело: статистичні дані Держкомстату України

та реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у фактичних та порівняних цінах зазнала суттєвих позитивних зрушень, хоча й досі екологічні цілі, особливо на регіональному рівні, фінансуються за залишковим принципом.

Для підприємств, які входять до складу ОТГ, підприємств ВГК та всіх інших суб'єктів господарювання України доцільно використовувати інструменти рентної політики та формувати резерви на реструктуризацію і модернізацію ВГК. Кошти місцевих бюджетів передбачається використовувати на будівництво і реконструкцію очисних споруд та систем очищення зливових стоків. При цьому, зважаючи на низькі показники бюджетної забезпеченості муніципальних утворень, їм надаватимуться субсидії на умовах досягнення високої результативності витрат.

Виважена рентна політика (розподіл фіскальних та інвестиційних платежів) дасть змогу сформувати систему резервів (на подолання соціальних та екологічних проблем), що надає можливості створення Резервного цільового фонду суб'єктів господарювання ВГК та суб'єктів господарювання, які входять в ОТГ.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи викладене вище, необхідно зазначити, що нарощення інвестиційного забезпе-

чення сфери водокористування залежить від двох основних чинників, а саме: від удосконалення інституціонального середовища інвестування водогосподарських та водоохоронних проєктів, що дасть змогу розширити спектр форм та джерел інвестиційного забезпечення, а також перегляду існуючої системи нормативів збору за спеціальне використання поверхневих і підземних вод. При цьому доцільність нарощення інвестиційного потенціалу розширеного відтворення водогосподарської інфраструктури та відновлення водно-ресурсних джерел не повинна суперечити пріоритетам екологізації водокористування в усіх ланках національного господарства.

Формування водогосподарських фондів розвитку, а також інших форм інституціональних інвесторів зумовлене необхідністю пошуку джерел і засобів інвестиційно-інноваційного оновлення матеріально-технічної бази та інфраструктури водного господарства. Позитивним аспектом такого об'єднання є можливість узгодження основних завдань, пов'язаних із розширенням сфери водогосподарського бізнесу та активізацією роботи з диверсифікації джерел фінансового забезпечення реалізації водогосподарських та водоохоронних проєктів.

Список використаних джерел:

1. Хвесик М.А. Без води ані туди ані сюди. *Урядовий кур'єр*. 2021. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/bez-vodi-ani-tudi-ani-syudi-12-2021/>.
2. Голян В. Державно-приватне партнерство як базова інституціональна передумова капіталізації природних ресурсів в умовах децентралізації. *Економіст*. 2015. № 9. С. 4–7.
3. Мандзик В.М. Капіталізація водних ресурсів: теорія і практика. Київ : ПрофКнига, 2018. 287 с.
4. Формування рентних відносин у водному господарстві України : монографія / за заг. ред. М.А. Хвесика. Київ : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку», 2014. 328 с.
5. Левковська Л., Мандзик В., Митрофанова О. Теоретичні засади формування системи сталого водозабезпечення в умовах екологічних обмежень. *Економіка природокористування і сталій розвиток*. 2020. № 7(26). С. 32–39.

References:

1. Khvesyk, M.A. (2021). Bez vody ani tudy ani syudy [Without water neither there nor here]. *Uryadovyy kuryer*. Available at: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/bez-vodi-ani-tudi-ani-syudi-12-2021> [in Ukrainian].
2. Holyan, V. (2015). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak bazova instytutsionalna peredumova kapitalizatsiyi pryrodnykh resursiv v umovakh detsentralizatsiyi [Public-private partnership as a basic institutional prerequisite for the capitalization of natural resources in terms of decentralization]. *Ekonomist*, 9, 4–7 [in Ukrainian].
3. Mandzyk, V.M. (2018). *Kapitalizatsiia vodnykh resursiv: teoriia i praktyka* [Capitalization of water resources: theory and practice]. Kyiv: Profknyha [in Ukrainian].
4. Khvesyk, M.A. (2014) *Formuvannya rentnykh vidnosyn u vodnomu hospodarstvi Ukrayiny* [The formation of rent relations in the water economy of Ukraine] [monohrafiya]. Kyiv: Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine" [in Ukrainian].
5. Levkovska, L., Mandzyk V., & Mytrofanova O. (2020) Teoretychni zasady formuvannya systemy staloho vodozabezpechennya v umovakh ekolohichnykh obmezhen [Theoretical principles of formation of sustainable water supply system in environmental conditions]. *Ekonomika prirodo koristuvanna i stalij rozvitok*, 7 (26), 32–39. DOI: [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7\(26\)/4](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7(26)/4) [in Ukrainian].